

Liberális és politizáló egyetemet!

A modern egyetemek súlyos problémákkal küzdenek, sikerük attól függ, hogy képesek-e megőrizni több száz éves harcuk eredményét, szabadságukat.

A tudomány, gazdaság, kultúra radikális változásai, a tömegképzés és a fakultásokra tördelt, hagyományos módszerekkel oktató elit egyetemek közötti feszültség még alapvetően megoldatlan. A problémák és képzési programok szűkössége, a tudás elszigeteltségére való hajlam, a túlspecializáltság és az általános képességek, intellektuális erények háttérbe szorulása régóta az egyetemi képzés klasszikus feladata, a nevelés (Bildung) válságát okozta.

Történelmi tapasztalatok szerint válságos időkben az európai egyetemek is a szabadság elleni támadás célpontjai, de azt a politikai-ideológiai gyarmatosítóknak sohasem sikerül teljesen és végleg felszámolniuk. A gondolat, az oktatás és a tanulás szabadsága összekapcsolódik a humanista, emancipatorikus mozgalmakkal, a jogtudatos polgár küzdelmeivel, a szabad ember nevelésével, a demokrácia morális infrastruktúrájának karbantartásával.

Az egyetem tehát a diktatórikus hatalommal szembeni bástya, feltéve, hogy meg tudja őrizni belső szabadságát (ön-kormányzását), tanterve szilárd szakmai és etikai értékeken alapul, az egyetemi polgárokat etikai intaktság jellemzi, és megmaradnak a közélet nyitott terepének, nem elitista zárványok. Lenne tehát

min dolgozni, hogy e klasszikus feladatoknak megfeleljünk. Most mégis újra azzal kell foglalkozni, hogy a legegységesebb környezeti feltételt megőrizzük.

Az egyetemek egy pillanatra Kelet-Európában is a társadalmi, kulturális változások terepei voltak a demokratikus átmenet idején, és ennek, szintén pillanatokra, történeti előképei is léteztek. Ezek a pillanatok azonban nem feledtethetik, hogy milyen terhek nyomasztják az egyetemek szabad polgárait. Szabadságuk abban is áll, hogy felismerik a nyomasztó bajokat, és igyekeznek tenni ellenük. Például sajátos keleti örökség az informális, politikai természetű személyes kapcsolatok rendszerszerűsége.¹ Hiányállapotokban, pénzügyi és jogi stabilitás szűkében a kijárási, lobbizási, a jó felső kapcsolatok ereje megnövekszik. A hivatalos utak nem hatékonyak, az az egyetemi vezető érhet el eredményeket, aki megfelelő politikai kapcsolatokkal rendelkezik, közben neki is megérheti közel lenni a lehetőségek forrásaihoz, karriernek épülhetnek ezen az alapon (ebben sokszor remek partner a vezetés részét képező hallgatói önkormányzat is).

A posztkommunista kultúra nem vetkőzte le ezt a hagyományos informalitást, az ennek megfelelő habitusok dominánsak maradtak.

¹ Caroline Humphrey: Favors and “normal heroes”. The case of postsocialist higher education, HAU: Journal of Ethnographic Theory 2 (2): 22–41, 2012.

A rendszerváltás utáni időszak tapasztalata, hogy az informális kapcsolatrendszerek logikáját könnyebb kiszajátítani, mint felszámolni. Ez a legegyszerűbb módszer az ehhez szokott intézmények feletti kontroll működtetésére, adott esetben a politikai lojalitás biztosításához csak a személyeket kell lecserélni. Ez a logika működött egy másik, szervezeti kultúráját megőrző intézmény esetében is: a bírósági elnököket a politikai központnak 2010 után sikerült lecserélnie a politikai és szervezeti lojalitás érdekében a kényszernyugdíjazás botrányos, ámde hatékony eszközével. A két évtizednyi hezitálás, vonakodás, pozícióőrzés és kétséges hatású reformok után a rendszerváltás utáni időszak harmadik évtizede a politikai logika újraaktivizálásával telt. Ez azért mehetett ilyen könnyen, mert az informális utak és szokványok nem számolódtak fel, az új centralizálás pillanatok alatt energiával töltötte fel ezeket. Nincs is maradandóbb a tekintélyelvű viszonyoknál, különösen olyan hierarchikus szerveződésű kultúrákban, mint a jog, egészségügy, tudomány és felsőoktatás.

Ilyen körülmények között természetes, hogy újra és újra el kell mondanunk, hogy mi az autonómia, és miért van rá szükség. A modern egyetemek előtt álló kihívások megfogalmazását is lehetetlenné teszi, hogy a legegyszerűbb feltétellel, a szabadsággal kell foglalkoznunk. Ez a regresszió a legsúlyosabb ára az autonómiák elleni támadásnak. Fogalmaink aszinkronitása megkerülhetetlen: az autonómia jelentésárnyalatai különböznek a művészetben, politikában, jogban, tudományban és az egyetemen, ahogy a fejlődés is mást jelent

ezekben a szférákban. Van azonban egy sajátos általános összefüggés, a szabadságok általános kultúrája. Ennek megragadásához vizsgáljuk meg, milyen környezetben kellene a magyar egyetemek autonómiáját megvédeni. Az alaptörvény elvileg deklarálja a tanszabadságot, ahogy más szabadságainkat is. Az alkotmányos deklarációk azonban önmagukban gyengék, jogállami környezet nélkül pedig használhatatlanok. Jelenleg az alaptörvény normatív ereje rendkívül kétséges, nincs a jogrendszeren belüli eszköz a jogsultságok érvényesítésére, a közjogi intézményrendszer ismét egypárti, monolit jellegű. Egy-egy bírósági döntés ugyan ennek ideig-óráig keresztbe tehet, de ezek aligha képesek visszaállítani a rendszerszintű, törvényekkel megvont autonómiákat.² Kérdezhetné bárki, ahogy sokszor meg is kérdezik, hogy miért nem elégséges, hogy az alapítvány jogi formája elvi lehetőség az autonómia megőrzésére. Ez naiv kérdés, cinikus, ha döntéshozók teszik fel. Az eddig az egyetemi vezetést átvevő alapítványi kuratóriumok egyike sem autonóm, nincs bennük egyetlen autonóm személy sem. Ez ugyan erős állításnak tűnik, de csak akkor, ha valaki nem ismeri a jelenleg regnáló rezsim logikáját és a kelet-európai diktatúrák hagyományait. Mit csinált eddig ez a rendszer a kultúrával, a kulturális intézményekkel? Milyen szándékok vezették az átalakításokat? Mi történt a múzeumokkal, a könyvtárakkal, a CEU-

² Az SZFE átalakításával kapcsolatos jogi elemzéshez: <http://ekint.org/autonomiavedelem/2020-09-14/szinhas-es-filmmuveszeti-egyetem-jogok-es-eselyek-elemzes>

val, a Nemzeti Színházzal? Minden politikai akarat a szabadságok szükségítésére, kisajátításra, elfoglalásra, alárendelésre épült. Egy olyan környezetben, ahol sem a jogi, sem a gazdasági, sem a kulturális intézményekben nem kifizetődő vagy nem lehetséges az autonómia megőrzése, hogyan hiheti bárki, hogy egy nemzetstratégiai cég első (vagy akárhánnyadik) embere vagy egy miniszter egy egyetem élére helyezett alapítvány kuratóriumában a legkisebb autonómiával is rendelkezik? Olyan környezetben, amelyben az autonómia elismerése általános működési elv, ahol van esélye annak, hogy a kuratóriumokba autonóm szervezetek szabad döntéshozói kerülnek, elvileg elképzelhető egyetembarát magánosítás. Jelenleg Magyarországon csak politikabarát szabadságmegvonás következhet belőle. Az a paradox helyzet állt elő, hogy a hagyományos állami egyetemi struktúra autoriter környezetben még mindig több lehetőséget ad a maradék szabadságok megvédésére, mint a Potemkin-kuratóriumok, ahova politikai küldetéssel helyeznek potentátokat, tisztán lojalitási alapon, az informális politikai hálózat kipróbált kádereit. Akik egyéb pozícióikat is a politikai központnak köszönhetik. Ez a rezsím soha senkit nem nevezett ki tisztán szakmai alapon, az militáns lényegével lenne összeegyeztethetetlen.

További kedvezőtlen környezeti elem a szakmai autonómia hiánya. Ha alig látszik a diplomás szakmák professzionális igénye a szabadságra, ha képtelenek saját szakmai autonómiájuk megvédésére, akkor képzési rendszerük szabad prédaként áll a politikai gyarmatosítás előtt.

Van orvosi, egészségügyi, újságírói, jogászai, pedagógusi stb. szolidaritás és szakmai konszenzus arról, hogy nem adjuk fel a szakma szabályait a politikai szolgálat fejében? Úgy értem, van ebben domináns professzionális megegyezés, rutin és ennek megfelelő cselekvés? Biztosak lehetünk benne, hogy a többségi szakmai álláspont az autonómiát támogatná? Ha így lenne, nehéz lenne fenntartani olyan hivatalos szervezetek jelenlegi tevékenységét, mint például a MABIE, a Magyar Jogászegylet vagy a HÖÖK.

Emlékszik még valaki az „ész nyilvános használatára” és az ebből következő intellektuális tisztességre egy rendies viszonyrendszer erős hagyománya közepette?

Mindezekből az is következik, hogy a tudás általános leértékelését szenvedjük, a kultúra harci terep, ahol a győzteseket jutalmazták, győztesé azonban csak a kultúrától idegen szempontok segítségével lehetsz. Ne csodálkozzunk tehát, ha még magas tudós intézményekben is a győztesek mögé sorakoznak fel, ha a többség azt gondolja, jobb a konform viselkedési minta, kerüljük el a bajokat, húzzuk meg magunkat. Persze a kollaboráció és a passzivitás jelentősen eltérő magatartásformák. Az utóbbit azért tévedés passzív rezisztenciának tekintetni. Mindkét logika azzal a feltételezéssel legitimálja magát, hogy talán így nem mindannyiunkat kaszabolnak le. A kollaboráció és a visszahúzóadás azonban soha nem védte meg a szabadságokat. De az ellenállás szolidaritást és integrációt igényelne, amely készségekből több ok miatt is híján vagyunk.

A hatékonyság növelésének ígéretével kampányoló autonómiafel-

számoló intézkedések így könnyedén haladnak előre. A hasznosságot, hatékonyságot egyszerűen lehet a szabadságok és demokrácia „akadékoskodó” mintáival szembeállítani. Hiába minden tudásunk arról, hogy jogállami intézményekben, oktatásban, tudományban az autonómia hiánya felszámolja az egyéni motivációkat, kreativitást, együttműködést, sőt a normakövetést is.

Demokrácia és oktatás viszonyáról évtizedek óta beszélnek, és többnyire az ellenkezőjét teszik, mintha nem lenne alternatívája az alattvaló újratermelésének. Egyre mélyül a szakadék a nyitott társadalomban eligazodni vágyó tanuló évfolyamok és a megmerevedett, sarokba szorult, gyáva oktatási rendszer között.

Az autonómia történetileg változó jelenség, érvényesülési esélyeit nagyrészt meghatározzák a történelmi hagyományok. Az önkormányzás, a szabadság az állammal és más autoritásokkal szemben még sincs elveszve, ha felismerjük a veszélyeket, ha ragaszkodunk függetlenségünkhöz, ha közösen képesek vagyunk ellenállni a nyomasztó politikai, gazdasági fölénynek, ha nem félünk kiállni jogainkért. Ezen a ponton újra az oktatásnál vagyunk: mindez ugyanis olyan készségeket, tudásokat, szemléletet, attitűdöt és felelősségtudatot igényel, amelyeket a nevelés, oktatás során lehet fejleszteni.

Ehhez olyan egyetemre van szükség, amely politizál, a következő értelemben: az oktatók és az intézmény olyan általános értékek mellett kötelezik el magukat, amelyek a szakmai elemek mellett alkalmassá teszik az oktatási folyamatot a nyitott, toleráns, empatikus értelmiségi erények kialakítására, megerősíté-

sére.³ Az ilyen oktatás kozmopolita és liberális, vagyis nyitott a másikkra, az ismeretlenre, toleráns az idegennel, együtttéz a szenvedővel, és felismeri saját parokializmusát és etnocentrizmusát. Sőt aktívan fellép az ezzel szemben álló jelenségek ellen, szakmai tudását és képességeit ilyen humanista értékek szolgálatába állítja, ha szükséges. A liberális, politizáló oktatók a globális felelősséget is igyekeznek kialakítani, ami nem pusztán a biológiai, hanem a társadalmi, kulturális környezettel kapcsolatos felelősséget is magában foglalja, például az emberi méltóságot, egyenlőséget és szabadságot. A törzsi határok átlépésének igénye, a humanista imagináció csak a szabadság közegében alakulhat ki, a korszerű oktatás ennyiben szükségszerűen liberális. Az ideológiai korlátoltság, a nemzetállami korlátoltság, a fehér európai korlátoltság legyőzése kilépést jelent a meleg, megszokott familiaritásból, kényelmetlen és erőfeszítést igényel. A jó egyetem utazás egy ismeretlen világba.

Mintha egy távoli képzetről, illúzióról szólnának ezek a mondatok. Mindennapi tapasztalatunk elkeserítő, de vannak jelek, amelyek szerint a hallgatók egy része más világban él, mint a roskadozó intézmények urai. Ebből adnak példát a Színház- és Filmművészeti Egyetem fiataljai. Azokban az államokban, például a NER-Magyarországon, ahol a gazdaság, tudomány és kultúra a hatalmi monopolizálás, korrupt pénzszivaty-

³ Martha Nussbaum: Patriotism and Cosmopolitanism, Boston Review, October, 1994. <http://bostonreview.net/martha-nussbaum-patriotism-and-cosmopolitanism>

tyúzás és a vak lojalitásteremtés eszköze, az egyetem problémája primitivizálódik: ahhoz, hogy egyáltalán észlelje a modern felsőoktatást általában jellemző strukturális problémákat, vissza kell szereznie szabadságát.

Az egyetem, mint demokratikus hely, a lehetőségek, a jövő helye is. Ehhez vállalnia kell eredeti feladatát egy állandóan változó környezetben. A jobb jövő lehetséges műhelye, értékkelkötelezettség, a szellem és nem a technikai racionalizálás üze-me. Csak ekkor képes a szakmai tudások, készségek kialakítására, mert ezek a tudások semmit nem érnek, sőt halálosan veszedelmesek professzionális identitás, etika és az

autonómiák melletti elköteleződés nélkül. A társadalmi integrációhoz, amely oly vészesen gyenge, ezeken a szakmai integrációkon át vezet az út. Hogy gyerekeinket szabadság-szerető pedagógusok képezzék, hogy ügyeinket a jogállamnak elkötele-zett jogászok intézzék, hogy betegsé-geinket humanista, az emberi méltó-ságot tisztelő orvosok kezeljék, hogy a világról az igazságra felesküdtött újságírók tudósítsanak, hogy szóra-kozásunkat és épülésünket szabad, független művészek szolgálják.

Mindez most nem természetes, mindezekért meg kell küzdeni, koc-kázatot kell vállalni, segíteni kell azokat a diákokat, akik már felis-merték: felelősségük van.

páratlan oldal

9

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA